SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIEÄMBETET

UV RAPPORT 2011:9

ARKEOLOGISK UTREDNING STEG 1

Östra Höllviken

Skåne, Vellinge kommun, Stora Hammar & Räng socken

Dnr 421-1780-2010

Kennet Stark

UV RAPPORT 2011:9
ARKEOLOGISK UTREDNING STEG 1

Östra Höllviken

Kennet Stark

SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIEÄMBETET

Riksantikvarieämbetets arkeologiska uppdragsverksamhet
UV Syd
Odlarevägen 5, 226 60 Lund
Tel. 010-480 82 30
Fax 010-480 82 67
www.arkeologiuv.se

© 2009 Riksantikvarieämbetet
ISSN 1104-7526

Kart- och ritmaterial Kennet Stark
Redigering, text- och tabelldel Kennet Stark
Redigering, bilddel Kennet Stark
Framsida . Foto Kennet Stark
UV Syd, Lund, 2011

Medgivande Lantmäteriverket 1996. Ur GSD-Röda kartan, Diarienummer: 507-96-5226
Medgivande Lantmäteriverket 1993. Ur GSD-Ekonomiska kartan, Diarienummer: 166-93-1412
Medgivande Lantmäteriverket 1996. Ur GSD-Höjddatabanken, Diarienummer: 507-97-201

Innehåll

Sammanfattande resultat	5
Bakgrund	6
Naturgeografi	6
Nivåkurvor & landhöjning	10
Äldre kartmaterial	12
Fosfatförhöjningar	13
Fornlämningslandskapet	15
Tidigare undersökningar	21
Arkeologisk potential	24
Sammanfattning	27
Referenser	29
Administrativa uppgifter	32
Arkeologiska perioder	33

Figurer

1. Skånska rekognoseringskartan	7
2. Geologiska jordartskartan	9
3. Strandlinjekarta	11
4. Lantmäterikartor	12
5. Fosfatkarta	14
6. Fornlämningar & undersökningar	16
7. Gravhögar	18
8. Sannolikhetskarta	25

Tabeller

Fornlämningar	17
Tidigare undersökningar	21

Sammanfattande resultat

- Det ca 220 hektar stora utredningsområdet ligger inom ett kustnära fullåkerslandskap mellan 2 - 15 m.ö.h.
- Utredningsområdet ansluter till de medeltida byarna Stora Hammar och Kämpinge.
- Naturgeografiskt domineras området av en nord-sydlig höjdrygg som sannolikt är den gamla bygdens kärnområde där tidigare undersökningar visat att där finns boplatser och gravar från såväl bronsålder som hela järnålderns olika perioder.
- I norra delen av höjdryggen återfinns gamla marknamn som Högsvången vilket är en tydlig gravindikering. Här återfinns idag enstaka bevarade gravhögar.
- I de lägre liggande partierna i såväl norra som södra delarna av området finns stora möjligheter att påträffa jägarstenålderns boplatser längs de forna stränderna.
- I våtmarksområdena vid Hammarbäcken har det påträffats våtmarksoffer från bondestenålder.
- De många lösfynd från bondestenålder som gjorts i området tyder på att här finns stora möjligheter att finna boplatser från denna tid utmed den dåvarande kustlinjen runt 5 m.ö.h.
- Platsen för en stenkammargrav från stenålder finns i direkt anslutning till områdets norra del.
- Våtmarksområdet i områdets nordöstra del utgör de inre delarna av Foteviken, så här är det möjligt att här finns lämningar efter vikingatida och tidigmedeltida seglation, handel och utbyte. Den forna handelsplatsen Halör kan ha legat inom eller i närheten av utredningsområdet.
- I södra delen av utredningsområdet har en stor del redan tidigare varit föremål för arkeologiska utredningar och förundersökningar, så där är fornlämningssituationen känd.
- Stora ytor i områdets södra del har varit utsatt för flygsand och ett påföljande omfattande jordförbättringsarbete vilket gör området komplicerat på flera sätt. Detta till trots har det här påträffats mängder av föremål från stenålder och vid Räng Sand har en rik och välbevarad boplats från vikingatid undersökts
- Närheten till Kämpinge med sin vikingatida vallanläggning och vattenleden mellan Fredshög – Räng Sand i söder och Fotevikens vikingatida kontext i norr gör utredningsområdet viktigt i sökandet att klarlägga deras betydelse för centrala funktioner som närvaron av infrastruktur och mötesplatser under sen vikingatid.
- Förutom de områden som sedan tidigare varit föremål för arkeologiska utredningar och undersökningar är det svårt att definiera ytor som är helt ointressanta i ett arkeologiskt perspektiv.

Bakgrund

Miljö och Stadsbyggnadsförvaltningen i Vellinge kommun har för avsikt att göra en Fördjupad översiktsplan av Östra Höllviken. Planområdet sträcker sig öster om nuvarande Höllviken från Väg 100 i norr ner till Kämpinge i söder. Planområdet omfattade ursprungligen ca 187 ha och utgörs till största delen av åkermark, men rymmer även en del bostadsbebyggelse, enstaka jordbruksfastigheter och Ängdala skolor. I anslutning till området planeras även en ny vägförbindelse söder om Rängs Sand och i anslutning till denna tillkom ytterligare ett utredningsområde varvid det totala utredningsområdet till slut kom att omfatta ca 220 hektar.

I Länsstyrelsens beslut daterad 2010-07-08 med dnr. 431-7978-10, beskrivs målsättningen med utredningen att utifrån befintligt arkiv- och kartmaterial samt fältbesiktning definiera områden som är känsliga ur fornminnessynpunkt.

Naturgeografi

Utredningsområdet ligger i ett svagt böljande odlingslandskap i sydvästra kanten av Söderslätt. Den närliggande miljön utgörs av en flack fullåkersbygd med strandängar längs kusten.

Området är huvudsakligen beläget på höjdryggen som sträcker sig i sydsydostlig riktning från Lilla Hammar i norr ner mot Kämpinge i söder. Inom områdets nordöstra del löper den nu utdikade Hammarbäcken mellan Foteviken och Stora Hammar och kring bäcken återfinns nivåer på under 5 m.ö.h. Väster om höjdryggen vars högsta nivåer ligger på omkring 12 m.ö.h. utbreder sig Kämpinge mosse, som även utgör en naturlig gräns mellan Söderslätt och Falsterbohalvön, vilket åskådliggörs på Skånska rekognoseringskartan (Fig.1).

Den dominerande jordarten på Söderslätt utgörs av den s.k. sydvästmoränen, en kalkrik moränlera med låt block och stenhalt. Längs kusten och på Falsterbohalvön är sand och grovmo istället de vanligaste jordarterna. Berggrunden utgörs av kalksten

Ett unikt och omfattande jordförbättringsarbete inleddes under 1800-talet inom delar av det aktuella utredningsområdet. Upprinnelsen till Jordvändningen var att det västerifrån under tidigt 1600-tal började driva flygsandsmassor in över land. Den finkorniga kvartssanden kastades upp av havet i Kämpingebukten och drev med vinden in över Kämpinge bys ägor och vidare in över

Fig. 1. Utsnitt ur Skånska rekognoseringskartan från 1815
med utredningsområdet och nivåkurvor 5 & 10 möh.

Räng och Stora Hammars ägor. Stora delar av de tidigare bördiga jordarna blev redan under 1700-talet helt eller delvis obrukbara. Enligt landshövding Adlerfelds berättelse från 1765 var en tredjedel av Kämpinge bys åker och ängsmark förödd, vilket även kan ses på 1776-års lantmäterikarta där ägorna i norr som angränsar till Räng benämns som Sandvången och Odugerlig. I östsluttningar och andra läsidor vid vallar och stängsel kunde sanden lägga sig metertjock. Under sin skånska resa liknade Carl von Linné flygsanden vid Kämpinge med snödrivor. Trots försök med att stoppa sandens framfart genom planteringar och vallar så kom sanden att täcka ett ca 500 hektar stort område. Detta kan betraktas som en agrar katastrof för framförallt Kämpinge och kanske var detta den direkta orsaken till att Kämpinge socken lades ner 1632 och istället tillfördes Räng.

Under 1800-talet påbörjades det omfattande jordförbättringsarbetet med att ”vända” jorden. Inom den förut bördiga åkermarken grävdes med jämna mellanrum diken där först sanden och sedan den underliggande jorden grävdes upp. Sedan östes sanden ner i botten av diket och jorden lades överst. Detta arbetsamma förvaringssätt företogs inom stora delar av flygsandsområdet och vid den geologiska karteringen 1895 uppskattades den ”vända” arealen till ca 400 hektar (fig.2) och arbetet fortsatte en bit in under 1900-talet. Åtgärden var mycket framgångsrik då den vända jorden var lika bördig som de jordar som inte blivit täckta av flygsanden (Holst 1895:27).

Spåren efter jordvändningen har påträffats vid flera arkeologiska undersökningar inom flygsandsområdet och det har då konstaterats att de omfattande grävningarna endast i begränsad omfattning har påverkat bevarandegraden av fornlämningarna. Man hade annars lätt kunna befara att jordvändningsföretaget förstört underliggande fornlämningar, men så verkar alltså inte vara fallet.

Översandningen har förutom ytterligare dolt fornlämningar som är svåra att upptäcka i åkermark möjligen skyddat känsliga lämningstyper som annars skulle ha fallit offer för bortodling. Inom flygsandsområdet bör det då finnas en utökad potential att finna fornlämningar som är bättre bevarade här än på andra håll.

Fig. 2. Utsnitt av Geologiska kartan som visar flygsandsområdet med utredningsområdet och utbredningen av jordvändningen i rött enligt 1895 års kartering.

Nivåkurvor och landhöjning

Utredningsområdets blygsamma höjd över det närbelägna havet innebär att Östersjöns utvecklingsskeden och den geologiska utvecklingen sedan den senaste istiden haft en tidvis dramatisk påverkan på landskapet.

Under den senaste istidens avsmältningsperiod för mer än 12 000 år sedan dånade smältvatten ut ur den Baltiska issjön genom ett vattenfall i Öresund. Senare under Yoldiahavet för ca 11000 år sedan låg Vellinge kommun uppe på den stora landbrygga som förband Skandinavien med kontinenten. Senare uppstod floder genom nuvarande Bälten och Öresund där avrinningen skedde ut till öppet hav under Ancylussjöns tid för ca 10 000 år sedan. När så merparten av inlandsisen hade smält bort och Littorinahavet bildades för ca 9800 år sedan översvämmades området så att hela kommunen kom att bli en del av havsbottnen. Den kraftiga landhöjningen som följde efter isens avsmältning förde snart upp området ovanför vattenytan igen och redan för ca 8000 år sedan var strandlinjen ungefär samma som idag. Havet fortsatte dock att stiga och ibland snabbare än landhöjningen vilket har gett södra östersjökusten flera transgressioner där havet legat högre än vad den gör idag. Den kraftigaste av dessa hade sitt maximum för ca 6500 år sedan då havsnivån låg ca 5 m högre än vad den gör idag. Havsnivån har sedan dess med flera mindre klimatorsakade variationer successivt sänkts till dagens nivåer. Under äldsta bronsålder för ca 4000 år sedan kan man räkna med en havsnivå som var ca 2,5 m högre än idag och under järnålderns slutskede för ca 1000 år sedan var nivån ca 1 m högre.

Vellinge kommuns läge på landbryggan över södra Östersjön (Yoldiahavet) för ca 11000 år sedan respektive på Littorinahavets botten för ca 9800 år sedan

För de människor som sedan isens avsmältning levt i området har detta förstås inneburit varierande livsbetingelser. De allra tidigaste jägarna kunde följa renjordarna på den breda landbryggan eller gå på jakt efter storvilt i de djupa skogarna som man på Falsterbonäset funnit rester av på flera meters djup bl.a. i samband med att Falsterbokanalen grävdes. Under den mesolitiska jägarstenåldern kunde man här fiska och fånga säl från en ö i sundet. Invid den skyddande lagunen som då bildats vid Kämpinge har man påträffat en mängd flintredskap från Erteböllekulturens människor som då vistades här. De neolitiska bönderna brukade jorden på en hammarliknande halvö med Foteviken i norr och med en djup vik i söder som sträckte sig från nuvarande kusten kring Fredshög upp till Räng Sand. Så sent som under vikingatid kan man ha använt vattenvägarna för att ta sig med båt till såväl Stora Hammar som till Räng Sand.

Det mest iögonfallande vid studiet av kustlinjen är den stora forna havsvik (se fig. 3) som ansluter till utredningsområdets sydöstra hörn, av vilken vi inte ser några spår av idag. Kusten från Kämpingebukten till Skåre uppvisar en obruten och öppen strand som inte på något vis avslöjar att denna vik en gång funnits. För 6000 år sedan var viken ca 1,5 km bred och 2 km djup och bör ha funnits kvar som en långsmal fjord för ca 3000 år sedan. Höjden över havet i den forna vikens inre delar ligger idag under 2 m vilket är samma som Fotevikens forna inre i höjd med

Stora Hammar, vilket betyder att vattenvägen kan ha utnyttjats långt in i under järnåldern

I det historiska kartmaterialet från sent 1600-tal finns spåren av Fredshögsviken kvar som sammanhängande stråk av våtmarker och kärr, vilka till stor del omvandlats till åkermark under de följande århundradena. Värt att notera är att våtmarkerna via ett stråk av kärr ansluter till den medeltida ensamliggande sätesgården Fredshög med sitt i ett historiskt perspektiv udda strandnära läge.

Fig. 3. UO och äldre strandlinjer samt relevanta nivåpunkter baserat på Lantmäteriets GSD höjddata grid +50

Äldre kartmaterial

Lantmäterikartorna över de tre byarnas marker, Stora Hammar, Räng och Kämpinge, som ligger inom utredningsområdet visar att området sedan länge varit en fullåkersbygd och att karaktären av markerna inte har förändrats mycket sedan 1700-talet fram till våra dagar.

Fig. 4. Collage och utsnitt av Storskifteskartorna från 1770-talet
över Stora Hammar, Räng och Kämpinge

I norra delen av utredningsområdet ligger två av Stora Hammars tre vångar. Mossevången i söder och i norr Högsvången vars namn kan syfta på förekomsten av gravhögar. Angränsande vång tillhörande Lilla Hammars by bär samma namn. Inom dessa ägor ligger såväl ”Kungshögen” och Saxedösen vilka även är markerade på kartan, liksom en hög inom Lilla Hammars Högsvång. På kartan finns även ytterligare markeringar som kan visa på idag försvunna gravhögar bl.a. precis utanför utredningsområdet, nordost om Stora Hammars nya skola.
På kartan ses även hur våtmarksområdet kring Hammarbäcken utnyttjades som ängsmark och att utdikningen av denna och omvandlingen till åkermark här är av sent datum.
I södra delen av Mossevången, som sannolikt fått sitt namn efter södra delen av Hammarbäckens våtmarksområde väster om byn, återfinns ett markstycke som benämns Granhög. Området är registrerad som fornlämning, men är sannolikt en naturbildning som planterats med gran i syfte att stoppa flygsand.

Söder om Stora Hammars ägor återfinns den västra av Rängs vångar, som benämns Sandvången, vilket tyder på att den redan då var drabbad av flygsanden.

I den södra delen av utredningsområdet återfinns en av Kämpinges tre vångar som även den bär namnet Sandvången, vars centrala delar benämns som ”odugerlig” orsakat av flygsand.
In till Kämpinge by leder österifrån en bred fägata, ”Fädrift” längs vägen till Räng. I anslutning till denna fägata påträffades under tjocka flygsandslager i samband med ledningsdragningar 1999 lämningar från just 1700-talet, vilket visar att byns bebyggelse varit utsträckt åt detta håll på samma sätt som längs vägen norrut mot Höllviken.

Fosfatförhöjningar

Ett sätt att spåra platser med förfluten mänsklig aktivitet är att undersöka halten av fosfat i jorden. Arrhenius Fosfatkarta som tillverkades mellan 1929-1934, syftade till att visa fosfathalten i Skånes jordar för att se vilka jordar som var mest lämpade för betodling. Arrhenius visade på sambandet mellan äldre boplatser och hög fosfathalt vilket är tydligt för fosfathalten kring de gamla byarna. Århundradens spridning av gödsel och annat avfall från djur och människor har genererat mycket höga fosfathalter närmast byarna. Många boplatser från förhistorisk tid har även de avsatt spår av förhöjd fosfathalt i marken.

Inom utredningsområdets norra del finns tre platser med kraftigt förhöjda halter av fosfater (fig.5) som inte kan förklaras med senare

tiders bebyggelse eller aktivitet. Dessa kan mycket väl representera lägen för förhistorisk bebyggelse. Av speciellt intresse är det område som ansluter till det tidigare undersökta fornlämningsområdet från yngre järnålder på platsen för Stora Hammars nya skola.

Fig.5. Utdrag ur Arrhenius fosfatkarta över norra delen av utredningsområdet med de tre intressanta fosfatförhöjningarna markerade

Fornlämningslandskapet

Utredningsområdet ligger i ett av de områden i Skåne som anses utgöra en central bygd under tidig- och mellanneolitikum. Dessa bygder karaktäriseras framför allt av koncentrationer av megalitgravar, offerplatser och lösfynd. Undersökningsområdet ligger något perifert och utdraget mot kusten i förhållande till kärnbygden, bedömt utifrån kända lämningar.

Stenålder
Kring södra delen av Foteviken finns talrika lämningar, framför allt i form av lösfynd, från både mesolitikum och neolitikum. De mesolitiska lokalerna ligger på nivåer under 5 meter över havet och de neolitiska och endast till stenålder daterbara lokalerna ligger generellt på något högre nivåer. I södra delen av utredningsområdet i nära anslutning till Kämpinge har en mesolitisk boplats påträffats,men framförallt har hundratals lösfynd från främst Erteböllekultur återfunnits och detta inom ytor som varit föremål för den ovan nämnda översandningen och påföljande jordvändningen. Artefakterna från stenåldern som påträffas i åkermarken där, bör följaktligen ha följt med upp i samband med att jorden vändes upp.
De neolitiska lokalerna ansluter i hög grad till områden med sandig jordart över 5-meters kurvan, varför man nästan kan se den neolitiska kustlinjen på denna nivå. Strax norr om utredningsområdet, invid väg 100, finns platsen för en dös registrerad, på äldre kartor kallad ”Saxedösen” (*S29*), vilken är traktens enda kända megalitgrav och belägen ca 5 m.ö.h.
De många undersökningar som utförts i närområdet har endast påvisat enstaka under mark bevarade lämningar från stenålder. Möjligen finns lämningar av neolitiska byggnader inom undersökningen för Stora Hammars skola.

Bronsålder
Bronsåldern är den arkeologiska period som tydligast syns i dagens landskap med sina stora gravhögar. Längs kusten sydost om utredningsområdet ligger ett pärlband av gravhögar och intill gamla landsvägen vid utredningsområdets norra ände ligger en imponerande gravhög, kallad Kungshögen vilken undersöktes år 1890 av Oscar Montelius. Vid undersökningen påträffades en primärgrav från bronsålderns period V. I toppen av högen påträffades även en sekundärgrav från vikingatid. Gravhögen ligger inom en av Stora Hammars gamla ägor som bär namnet Högsvången, vilket indikerar att där tidigare legat flera högar. Även söder om denna gravhög finns uppgifter om flera högar och så även längre norrut på Hammarsnäs, vilket tyder på att stråket av

Fig.6. Utdrag ur fastighetskartan med fornlämningar (RAÄ nr och tidigare utförda undersökningar (versaler) markerade (se respektive tabell).

högar som återfinns längs sydkusten fortsatt upp över näset längs höjdryggen och vidare norrut (fig.7). Flertalet av de undersökningar som gjorts på höjdryggens centrala delar kring Sandeplan har berört lämningar från denna tid.

Registrerade fornlämningar

RAÄ nr	Socken	Lämningstyp	Datering
S1	Stora Hammar	Hög	Bronsålder
S4	Stora Hammar	Flatmarksgravar	Förhistorisk
S5	Stora Hammar	Flatmarksgravar	Järnålder
S8	Stora Hammar	Kapell	Medeltid
S9	Stora Hammar	Väderkvarn	Nyare tid
S10	Stora Hammar	Väghållningssten	Nyare tid
S11	Stora Hammar	Väderkvarn	Nyare tid
S13	Stora Hammar	Bytomt	Medeltid
S14	Stora Hammar	Fyndplats	Järnålder
S15	Stora Hammar	Boplats	Neoliticum
S16	Stora Hammar	Boplats	Neoliticum
S18	Stora Hammar	Boplats	Neoliticum
S20	Stora Hammar	Bytomt	Medeltid
S24	Stora Hammar	Boplats	Neoliticum
S25	Stora Hammar	Fyndsamling	Förhistorisk
S26	Stora Hammar	Boplats	Neoliticum
S27	Stora Hammar	Utgår	-
S28	Stora Hammar	Naturbildning	Naturbildning
S29	Stora Hammar	Stenkammargrav	Neoliticum
S30	Stora Hammar	Hög	Bronsålder
S31	Stora Hammar	Gårdstomt	Medeltid
S33	Stora Hammar	Boplats	Neoliticum
S34	Stora Hammar	Boplats	Järnålder
S37	Stora Hammar	Boplats	Järnålder
R1	Räng	Gravfält	Bronsålder
R2	Räng	Hög	Bronsålder
R4	Räng	Boplats	Förhistorisk
R5	Räng	Kyrka	Medeltid
R8	Räng	Minnessten	Nyare tid
R10	Räng	Flatmarksgrav	Järnålder
R11	Räng	Brandgrav	Järnålder
R12	Räng	Hög	Bronsålder
R13	Räng	Hög	Bronsålder
R15	Räng	Depåfynd	Bronsålder
R16	Räng	Boplats	Mesoliticum
R18	Räng	Hög	Bronsålder
R19	Räng	Fyndplats	Neoliticum
R20	Räng	Vallanläggning	Järnålder
R33	Räng	Bytomt	Medeltid
R34	Räng	Bytomt	Medeltid
R42	Räng	Fyndsamling	Neoliticum
R47	Räng	Lösfynd	Neoliticum
R51	Räng	Väghållningssten	Nyare tid
R52	Räng	Depåfynd	Medeltid
R55	Räng	Gårdstomt	Medeltid
R57	Räng	Hög	Bronsålder
R63	Räng	Boplats	Bronsålder
R64	Räng	Boplats	Bronsålder

Tabell med registrerade fornlämningar inom och i nära anslutning till Utredningsområdet, se fig.6.

Järnålder
Från järnålder finns i nära anslutning till utredningsområdet unika lämningar som gör området speciellt och har därför dragit till sig en hel del uppmärksamhet inom arkeologisk och historisk forskning.

Fig.7. Fornlämningar i utredningsområdets närhet med stråk av bronsåldershögar

Gravfältet vid Hammarnäs *(RAÄ Stora Hammar 2:1-2*) är beläget cirka 2,5 kilometer nordväst om UO och är ett av Skånes största från romersk järnålder. Platsen påträffades i samband med odling och grustäkt och undersöktes av Folke Hansen 1931-36. Vid undersökningen påträffades 141 gravar, varav 140 skelettgravar och en brandgrav. Endast en mindre del av gravfältet undersöktes (ca 1800 m^2) och fältets storlek har ursprungligen varit betydligt större. Folke Hansen fynddaterar gravfältet till äldre romersk järnålder – folkvandringstid (ca 100–500 e Kr). En sådan datering har även stöd i det keramiska materialet från gravarna (Hansen 1936; Pettersson 2002:626ff).

En undersökning i Skyttsie hage på Skanörs Ljung utfördes 1979 i syfte att klarlägga den medeltida bebyggelsens karaktär. Under de medeltida lämningarna fanns även ett sotblandat kulturlager, som till största delen innehöll föremål från äldre järnålder. Vid en uppföljande undersökning inom Foteviksprojektet 1983 påträffades även lämningar efter en förstörd kvinnograv från äldre romersk järnålder (Rasch 1984).

Fotevikprojektet initierades 1981 genom upptäckten av en spärranläggning vid inloppet till Foteviken. Projektet innefattade en arkeologisk undersökning av spärren samt ett antal företeelser på land. I detta sammanhang är spärren vid Foteviken och vallanläggningen vid Kämpinge av särskilt intresse. Spärren har ursprungligen varit en pålspärr som förstärkts genom att fem stenfyllda båtar sänktes, varav en är dendrodaterad till år 1023 (Crumlin-Pedersen 1984; Rosborn 2008).

Flera ^{14}C-dateringar tyder på att vallanläggningen i Kämpinge (*RAÄ Räng 20:1*) var i bruk samtidigt med spärren. Två byggnadsfaser kunde spåras i vallen. Den äldsta vallen utformades som en låg vall av sand och torv, vilken senare byggdes på och förstärktes. Invid vallen dokumenterades ett kulturlager som kan antas ha varit samtida med denna (Ersgård 1984, 1986).

Utredningsområdet i Fotevikens inre del kan anses utgöra delar av det inland som spärren i vikens mynning hade som syfte att skydda och då området dessutom sträcker sig nästan hela vägen ner till Kämpinge med sin till spärrens samtida vallanläggning, så kan man inom området finna lämningar som kan ge information kring dessa anläggningars syfte och bakomliggande drivkrafter.

I nära anslutning till utredningsområdet finns ytterligare en plats som ur ett maritimarkeologiskt perspektiv bör nämnas. Det är förekomsten av ett Snäckeberg vilket är ett marknamn som man finner invid en i Foteviken mynnande bäckar, nordost om utredningsområdet. Namnets förled anses syfta på vikingatidens krigsskepp och denna kategori marknamn anses vanligen visa var ledungen förvarade båtar av denna typ. I Danmark finns ett hundratal ”Snäckeberg” varav ett par varit föremål för arkeologiska undersökningar varvid vikingatida varvsplatser påträffats (Holmberg & Madsen 1998). Snäckeberget vid Foteviken bör sättas i relation till spärren i vikens mynning, där just båtar från vikingatid används som spärr. Dessutom visar platsen att de små vattendrag vi ser i landskapet idag, utnyttjades under yngre järnålder som vattenleder, innan de dikades ur, rätades och våtmarker dränerades.

Medeltid
Falsterbohalvön är känd för den medeltida *Skånemarknaden*, som hölls i anslutning till de båda städerna på näset. Marknaden involverade människor från norra Europa men också arbetskraft och resurser från lokalområdet, vilket sannolikt har bidragit till att den medeltida bebyggelseutvecklingen i området invid näset framstår som delvis egenartad. Så är exempelvis Lilla Hammar och Kämpinge de enda kända medeltida kustbyarna i sydvästra Skåne. Byn Stora Hammar bör också, genom närheten till Foteviken, räknas till kategorin kustnära byar.

Byarna Lilla Hammar och Kämpinge förknippas med icke-agrara aktiviteter under medeltiden, vilka hypotetiskt kan sättas i samband med marknaden. Kyrkan i Kämpinge är en av få sockenkyrkor som uppfördes under senmedeltiden. Den senare nedgången, då marknaden tynade bort under 1500-talet, avspeglas i rivningen av ett medeltida kapell i Lilla Hammar och den nämnda sockenkyrkan i Kämpinge.

Spärren vid Foteviken och vallanläggningen vid Kämpinge visar att området kan förknippas med centrala funktioner eller, mer konkret, närvaron av infrastruktur och mötesplatser också under sen vikingatid. I Saxos Danmarkskrönika nämns förekomsten av en marknadsplats vid tiden för slaget vid Foteviken, som ägde rum år 1134. Försök att belysa dessa företeelser har gjorts, men hittills har de varit svåra att mer konkret sätta in i en lokal kontext.

Ytterligare två platser i området kan tolkas som en slags mötesplatser. Dessa dateras till ett äldre skede, perioden romersk järnålder – folkvandringstid. Mest känt är gravfältet ute på Hammarsnäs. Det är framför allt gravfältets ovanliga storlek i förhållande till andra samtida gravplatser i inlandet liksom dess belägenhet invid kusten som bidrar till den speciella karaktären. Vad gravfältet representerar och i vilken social kontext det anlades är fortfarande en outredd fråga. En av de hypoteser som föreslagits för att förklara gravfältets storlek är att det användes som gemensam gravplats av befolkningen i den omgivande bygden. Det ovanliga läget skulle även kunna förklaras av den lokala elitens intresse att manifestera närvaro vid kusten och de möjligheter till kontroll av transporter och kommunikationer som detta kan ha inneburit (Pettersson 2002:645).

Den andra platsen med speciell karaktär är belägen i Skyttsie hage på Falsterbonäset. En förnyad genomgång av fyndmaterialet från platsen har gett information som sätter platsen i delvis ny dager. Bland annat visar det omfattande keramiska materialet att bosättningens kronologiska tyngdpunkt ligger något senare än vad man tidigare antagit, nämligen i yngre romersk järnålder och tidig

folkvandringstid. En annan omständighet är det förhållandevis rika inslaget av bärnsten från platsen.

Det finns således flera arkeologiskt undersökta företeelser i nära anslutning till utredningsområdet som på något olikartade sätt relaterar till infrastruktur och mötesplatser under två skeden av järnålder/tidig historisk tid. Kunskapsmässigt befinner de sig emellertid i ett tomrum, då boplatserna i området är betydligt mindre utforskade.

Tidigare undersökningar

Tidigare utförda undersökningar inom eller i nära anslutning till utredningsområdet redovisas i tabellform med hänvisning till fig.6, samt i beskrivande text.

Nr	År	Namn	RAÄ nr	Kategori	Period
A	1989	Sandeplan ip	Räng 63	Boplats	Y Bronsålder
B	2005	Ängdala skolor	Räng 64	Boplats	Y Bronsålder
C	1994	Höllviken 23:7	Räng 4	Boplats	Neol-Medeltid
D	1965	Stenbocks väg	Räng 18	Boplats	Mesoliticum
E	1916	Levins gränd	Räng 10 & 11	Gravar	Järnålder
F	1924	Solhög	Räng 2	Boplats	Bronsålder
G	1990	Toppengallerian	S Hammar 33	Boplats	Ä Järnålder
H	1924	Gla landsvägen	S Hammar 5	Gravar	Järnålder
I	2003	Höllviken 22:410	S Hammar 34	Boplats	Ä Järnålder
J	2009	S Hammars skola	S Hammar 37	Boplats	Y Järnålder
K	1999	Ledning Väg 100	S Hammar 16	Boplats	Ä Järnålder
L	2004	Kämpinge 3:2	---	Boplats	Y Järnålder

A. Boplatsområde, ca 100x100 m (NNV-SSÖ). I samband med byggnation av en idrottsplats gjordes en arkeologisk utredning. En 600 kvm st yta avschaktades. På ytans S hälft påträffades ett 20-tal anläggningar av typen härdar, stolphål och gropar. Från några härdar tillvaratogs kol. Sex av stolphålen var rester av ett hus. Huset och de övriga anläggningarna antas vara från yngre bronsålder.

B. Boplats, ca 280-170 m (NNV-SSÖ). Vid särskild utredning år 2004 påträffades 68 anläggningar, varav 24 gropar, 19 härdar och 25 stolphål. Fynd av förhistorisk keramik, flinta, lövkniv, skivskrapor samt en ansamling av stora stenar som kan vara en flatmarksgrav. Senare undersökningar påvisade boplatslämningar från bronsålder.

C. 1: Boplats, oklar utsträckning, ca 730x40-390 m (NNV-SSÖ).Vid skilda tillfällen har föremål av flinta mm påträffats i området. Arkoelogiska undersökningar har också förekommit vid olika tillfällen. Vid besiktning våren 1985 påträffades på en tomt, som höll på att bebyggas, flintskrapor, flintspån och flintavslag.

Större delen av området är bebyggt. Den del som fortfarande är åkermark var besådd med raps, vilket försvårade besiktning. Från 1946 och framåt har ett flertal undersökningar företagits vilket resulterat i fynd av bl.a. flintyxor, pilspetsar och flintredskap, keramik, träkol och skörbränd sten. 25 m Ö om nr 1 är: 2) Boplats, 200x90-115 m (NV-SÖ).Vid utredning och förundersökning åren 1992-1993 framkom vid sökschaktning ca 65 anläggningar bestående av stolphål, härdar, gropar och kokgropar. 60 m N om nr 1 och 100 m NV om nr 2 är:3) Boplats, 90x70 m (NV-SÖ). Vid utredning och förundersökning åren 1992-1993 framkom vid sökschaktning ca 30 anläggningar betående av stolphål, härdar och gropar.

D. Boplats, påträffad 1965 vid ledningsgrävning. En provundersökning hösten 1965 och undersökning sommaren 1966 genomfördes under ledning av B. Salomonsson. Boplatslagret låg på ca 1 m dj och innehöll kärnyxor, skivyxor, tvärpilar, kölskrapor, avslagsblock, spånredskap m.m. Datering: mesolitikum. Pollen- och C14-prover är tagna från boplatsen. P.g.a. markarbeten är boplatsen idag troligen totalförstörd

E. 1) Brandgrav, undersökt och borttagen. Platsen är nu bebyggd med en villa. Enligt RAÄ 1968 påträffades omkring 1915 en brandgrav i en liten sandkulle med sten. Under stenarna fanns ett skelett. Efterundersökning av O Rydbeck 1916, varvid påträffades förkolnade skelettdelar och en liten järnklump. 2) Flatmarksgrav, undersökt och borttagen. Påträffad vid grävning för vattenledning av Gottfrid Jakobsson,1942. Efterundersökning utfördes 1943 av Folke Hansen. Fynd: Skelett, lerkruksskärvor och 3 järnfragment. Vid grävning av grund till huset hade G. Jakobsson påträffat krukskärvor

F. 1 Boplats, oklar utsträckning, ca 40x30 m (Ö-V) på en låg sandkulle, ca 1 m h. Övertorvad och bevuxen. Boplatsen är undersökt dels 1910 av K. Kjellmark, dels 1924 av B.Engström.Vid provundersökningen 1910 påträffades skörbrända stenar, kol, flintavfall, flintredskap, lerkärlsskärvor, ben och eldsten av flinta (SHM 17623). Vid undersökningen 1924 påträffades 6 eldhärdar, skörbrändaflintor, 700 krukskärvor, 650 slagna flintor, 6 slipstenar, bit av bärnstenspärla samt ett 10-tal obearbetade bärnstensbitar (SHM 18378:9). En holkyxa av brons och en blyglanskub är funna vid Sohög

G. Vid *RAÄ Stora Hammar 33*, cirka 700 meter väster om UO, undersökte personal från UV Syd 1990 delar av en boplats från yngre förromersk och äldre romersk järnålder (Pettersson & Torstensdotter Åhlin 1999a; Pettersson 2002:597ff). Boplatsen var belägen på samma höjdsträckning som UO. I motsats till RAÄ

Stora Hammar 34 och 37 har denna legat på höjdryggens västra kant och har således varit orienterad mot havet. Undersökningen omfattade en cirka 4000 m^2 stor yta. Inom denna påträffades tre gårdslägen med lämningar efter bebyggelse och gårdsnära aktiviteter i form av härdar, gropar/gropsystem, vattentäkt och hägnader. Boplatsen dateras utifrån husens utseende och keramiken till förromersk och äldre romersk järnålder (Pettersson 2002).

H. Flatmarksgravar, påträffade 1929 vid omläggning av landsvägen Malmö-Skanör. Vid en provundersökning i vägkanten påträffades flera skelettgravläggningar. Gravarna fortsatte under den dåvarande vägbanan, som skulle breddas och asfaltbeläggas. En planerad undersökning under vägbanan utfördes aldrig. Enligt fornminnesinventeringen 1968 utförde Otto Rydbeck en efterundersökning 1944. Inga gravar påträffades.

I. Lämningar efter gårdsbebyggelse från järnålder har från 1990-talet och framöver undersökts på flera platser i UO:s omgivning. Boplatsen *RAÄ Stora Hammar 34* ligger strax intill och väster om UO på samma höjdrygg och i samma topografiska läge. Platsen undersöktes 2003 av personal från Malmö kulturmiljö (Olsson manus). Vid undersökningen, som berörde en yta på cirka 2900 m^2, påträffades lämningar efter elva stolpbyggda hus, varav sju långhus och fyra mindre ekonomibyggnader. Utöver bebyggelsen dokumenterades även aktiviteter i form av gropar, täktgropar och brunnar. Bosättningen bedöms utifrån ^{14}C-dateringar och keramikfynd ha en kronologisk spännvidd från yngre bronsålder period V-VI och fram till vikingatid, med en indelning i sex faser (fas 1-6). Tyngdpunkten i bebyggelsen ligger i yngre romersk järnålder och folkvandringstid.

J. Boplats, ca 350 x 90-250 (NV-SÖ). Framkom vid särskild utredning 2008. Inom området påträffades 136 stolphål, 41 gropar, 12 härdar, 10 områden med kulturlager, 19 inmätta diken som alla ingår i en Ö-V löpande vångagräns, samt 19 objekt som var svåra att kategorisera. Många av stolphålen förekom parvis, vilket tyder på byggnader. Kulturlagren bestod av träkol och bränd lera, samt odaterbar fragmentarisk keramik. Boplatsen hör sannolikt samman med anslutande Stora Hammar 34. Malmö Kulturmiljö utförde en arkeologisk förundersökning, år 2008. Totalt registrerades 303 st. arkeologiska och topografiska objekt bestående av stolphål, colluvier, diken, gropar, gropsystem, härdar, kokgropar, lager och oidentifierbara nedgrävningar. Stolphålen utgör majoriteten av anläggningarna (162 st.), varav minst 10 byggnadslämningar har kunnat identifieras. Lämningarna må ses som en fortsättning på den järnåldersbebyggelse som framkom inom RAÄ Stora Hammar 34 ca 50 meter västerut bestående av treskeppiga bostadshus med och utan sammanbygd ekonomidel samt mindre fristående förrådshus. I

förundersökningsområdets NÖ del finns spår efter ett flertal smideshärdar. Boplatslämningarna kan dateras från yngre romersk järnålder till sen vikingatid. Det neolitiska inslaget är osäkert och består av två möjliga, men osäkra tvåskeppiga hus och en del flinta i matjorden.

K. Boplatsen *RAÄ Stora Hammar 16:2* ligger cirka 700 meter nordväst om UO, på samma höjdrygg som denna men här i ett terrängläge svagt sluttande mot nordväst. Inom ett knappt hundra meter långt och trettio meter brett område påträffades lämningar efter en flerfasig gårdsbebyggelse representerad av tre stolpbyggda hus, gropar, härdar och kulturlager från förromersk järnålder (Petterson & Torstensdotter Åhlin 1999b; Pettersson 2002:597ff).

L. Inom fastigheten *Kämpinge 3:2* i *Rängs sn* öster om Kämpinge by undersökte Malmö kulturmiljö 2004 en del av ett större bosättningskomplex. Utifrån hustypologi och fyndmaterial delades järnålderslämningarna in i ett folkvandringstida – vendeltida skede samt ett vikingatida skede. I anslutning till den vikingatida gården, som utmärkte sig genom att det fanns en manifest huvudbyggnad, framkom bland annat ett Hedebymynt och en silverten (Hadevik 2008).

Arkeologisk potential - sannolikhetsbedömning

Den arkeologiska potentialen utifrån utredningsresultaten presenteras på en karta (fig. 8). De ytor man kan uttala sig om med absolut säkerhet är antingen registrerade fornlämningar eller ytor där undersökningar redan skett och då antingen som regelrätta undersökningar eller ytor som efter utredningsschaktning ansetts vara ointressanta.. Inom områden med hög sannolikhet finns indikationer på fornlämningar, ligger mycket nära kända fornlämningar eller på lägen där fornlämningar kan förväntas utifrån vad som är känt i närområdet. Områden med lägre sannolikhet saknar indikationer men det betyder inte att där inte finns under mark dolda lämningar. Ett särområde är våtmarksområdet i norra delen av utredningsområdet där man under neolitisk tid offrat föremål, men då det är okänt i vilken omfattning och inom vilka ytor detta skett, kan man inte gärna betrakta hela våtmarken som en potentiell fornlämning.

Fig. 8. Bedömning av sannolikheten att påträffa fornlämningar inom utredningsområdet med numrering av definierade områden.

1. Registrerad fornlämning. RAÄ Stora Hammar 15. Registrerad som stenåldersboplats, men de ca 100 stenåldersfynd som påträffats i samband med jordbruksarbete allt sedan 1930-talet tyder på att det rör sig om offernedläggelser i den gamla våtmarken.

2. Registrerad fornlämning. RAÄ Stora Hammar 24. Liksom Nr 15 registrerad som boplats men här har påträffats ett vad som närmast kan betraktas som ett depåfynd bestående av ett 10-tal mesolitiska kärnyxor. Även dessa kan tolkas som offrade i våtmarken.

3. Registrerad fornlämning. RAÄ Räng 4 & 34. Arkeologisk förunderökning genomförd. Boplatsområde från flera förhistoriska perioder. Från mesolitikum till nyare tid. Stora mängder av lösfynd från främst Erteböllekulturen.

4. Registrerad fornlämning. RAÄ Räng 4. Arkeologisk förunderökning genomförd. Boplatsområde från brons- eller järnålder.

5. Registrerad fornlämning. RAÄ Räng 4. Arkeologisk förunderökning genomförd. Boplatsområde från brons- eller järnålder

6. Registrerad fornlämning. RAÄ Räng 55. Bebyggelselämningar från senare tid. Lertäktsgropar

7. En i landskapet dominerande höjdsträckning med flera kända och undersökta fornlämningar där det kan förväntas finnas boplatslämningar från bronsålder och järnålder.
I norr ansluter området till gravmonument från sten- och bronsålder där marknamnet Högsvången indikerar att där funnits ett flertal gravhögar. I närheten finns även flatmarksgravar från järnålder. Stor risk att påträffa fler gravar föreligger. I nordöstra delen av höjdsträckningen finns två områden med förhöjda fosfatvärden, vilket kan indikera förhistorisk bosättning. En av dessa i direkt anslutning till bosättningen från yngre järnålder på platsen för Stora Hammars skola.

8. Våtmarksområde med fynd av våtmarksoffer. Sannolik offermosse. Möjlighet att påträffa mesolitiska strandboplatser och lämningar efter yngre järnålderns seglation i relation till Foteviken.

9. Område i direkt anslutning till Stora Hammars gamla bytomt där man kan förvänta sig bebyggelselämningar från yngre järnålder-medeltid.

10. Platsen för äldre kvarn. Markerat höjdläge på äldre kartmaterial. Möjlighet att påträffa medeltida bebyggelselämningar.

11. Område med kraftigt förhöjda fosfatvärden på Ahrrenius fosftkarta. Sannolikt bebyggelse från yngre järnålder-medeltid-

12. Sannolik utbredning av anslutande fornlämning RAÄ Räng 5

13. Område i nära anslutning till Kämpinge gamla bytomt där man kan förvänta sig bebyggelse från yngre järnålder-medeltid

14. Område med sannolik utbredning av bebyggelselämningar kring fornlämning RAÄ Räng 55. Samt boplatsläge för sten- och bronsåldersbosättningar invid den forna havsvikens västra strand.

15. Område utan indikationer på fornlämningar. Vilket inte betyder att där inte kan finnas några.

Sammanfattning

Utredningsområdet omfattar ett agrart fullåkerslandskap som till stor delar idag gestaltar sig på samma sätt som det vi möter i äldre kartmaterial. En exploatering av området skulle dramatiskt förändra det utseende det haft allt sedan medeltid. Det moderna Höllviken breder nu ut sig över den gamla Kämpinge mosse och har endast tangerat den i landskapet dominerande höjdryggen som sannolikt är den gamla bygdens kärnområde och därmed finns stora möjligheter att påträffa arkeologiska lämningar inom de västra och högst liggande partierna av utredningsområdet. Tidigare undersökningar visar att här finns boplatser och gravar från såväl bronsålder som från järnålderns olika perioder och alla större exploateringsföretag på höjdryggen har föregåtts av arkeologiska undersökningar.

I de lägre liggande markområdena längs Hammarbäcken och omkringliggande våtmarker är sannolikheten stor att påträffa mesolitiska boplatser och vad det verkar, våtmarksoffer från neolitikum. Här finns även goda möjligheter att finna lämningar kring den neolitiska kustlinjen, där Fotevikens stränder bör ha varit ett attraktivt ställe att vistas vid.
Då detta vattendrag också utgör de inre delarna av Foteviken, så är det möjligt att här finns spår efter vikingatida och tidigmedeltida seglation, handel och utbyte. Spärren i vikens mynning, vikingatida gravar och värdeföremål väster om våtmarksområdet, långt från de kända bylägena samt förekomsten av en Snäckebergsplats i närheten gör platsen unik.

I södra delen av utredningsområdet har ett stort område sedan tidigare varit föremål för arkeologiska utredningar och förundersökningar, så där är fornlämningssituationen känd. Inom anslutande områden i norr och öster är sannolikheten stor att finna

lämningar under den flygsand som för ett par hundra år sedan drabbade området. Inte minst lämningar från Erteböllekulturen från jägarstenålderns slutskede som i stor mängd påträffats här i form av lösfynd. Närheten till Kämpinge med sin vikingatida vallanläggning samt den intressanta och rika vikingatida bebyggelse vid Räng Sand med sin eventuella koppling till en vattenväg via Fredshög gör det sannolikt att här finns lämningar även från denna period. Troligen ska de unika lämningarna från vikingatid i Kämpinge och Foteviksområdet ses i ett sammanhang.

Förutom de områden som sedan tidigare varit föremål för arkeologiska utredningar och undersökningar är det svårt att definiera ytor där det med säkerhet inte finns fornlämningar och därför är helt ointressanta ur ett arkeologiskt perspektiv. Områdets stora arkeologiska potential innebär att sannolikheten är stor att påträffa fornlämningar från någon av alla de förhistoriska perioder som finns representerade här.

Referenser

Andersson, M. & Nilsson, B. 2009. Döserygg. *Dödens väg. E6 och arkeologi på Söderslätt.* Riksantikvarieämbetet UV Syd. Lund.

Anglert, M. 2006. Centraliteten och dess platser. I: Ersgård, L. red. *Det förflutna är att räkna med.* En vetenskaplig programskrift från UV. Riksantikvarieämbetets förlag. Stockholm.

Artursson, M., Linderoth, T.,Nilsson, M-L.,& Svensson, M. 2003.Byggnadskultur I södra och mellersta Skandinavien. I: Svensson, M. (red.) *I det neolitiska rummet.* Skånska spår – Arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet.

Botwid, K. 2008a. *Från skärva till helhet – keramisk hantverkskunskap som redskap för djupare förståelse av artefakter och arkeologisk kontext.* Uppsats påbyggnadskurs i arkeologi. Högskolan på Gotland.

Botwid, K. 2008b. *Offrad keramik – mossfynd från romersk järnålder i Käringsjön i Halland.* Uppsats fördjupningskurs i arkeologi. Högskolan på Gotland.

Carlie, A. 2004. *Forntida byggnadskult. Tradition och regionalitet i södra Skandianvien.* Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter no 57. Stockholm.

Crumlin-Pedersen, O. 1984. Fotevik. De marinarkæologiske undersøgelser 1981 og 1982. I: *Pugna Forensis-? Arkeologiska undersökningar kring Foteviken, Skåne 1981-83.* Länsstyrelsen i Malmöhus län. Lund.

Ersgård, L.1980. Falsterbohalvön – En undersökning av medeltida agrar bebyggelse i sydvästra Skåne. *Ale* 1980:3.

Ersgård, L. 1984. Rapport. Arkeologiska undersökningar vid Kämpinge 1983. I: *Pugna Forensis-? Arkeologiska undersökningar kring Foteviken, Skåne 1981-83.* Länsstyrelsen i Malmöhus län. Lund.

Ersgård, L. 1986. Kämpinge och köpingarna – om tidigmedeltida handelsplatser i Sydvästskåne. I: Andrén, A. m. fl. *Medeltiden och arkeologin. En festskrift till Erik Cinthio.* Lund Studies In Medieval Archaeology I. Lund.

Ersgård, L. red. 2007. *Det förflutna är att räkna med.* En vetenskaplig programskrift från UV. Riksantikvarieämbetets förlag. Stockholm.

Hadevik. C. 2008. Kämpinge 3:2. med anledning av byggnation av bosätder. Rängs sociken i Vellinge kommun, Skåne län. Arkeologisk utredning, för- och slutundersökning 2004. *Malmö Kulturmiljö Enheten för Arkeologi* Rapport 2008:059.

Hansen, F. 1936. *Hammarsnäs – Halör.* Lund.

Holst N. O. 1895. Beskrivning till kartbladet Skanör. *Sveriges Geologiska Undersökningar.* Stockholm.

Holmberg, B. & Skamby Madsen, J. 1998. *Da kom en snekke. KUML 1997-98.* Årbog for Jysk Arkaeologisk Selskab. Aarhus.

Hårdh, B. 1984. Inventering av järnåldersmaterial i Skytts och Oxie härader. I: *Pugna Forensis-? Arkeologiska undersökningar kring Foteviken, Skåne 1981-83.* Länsstyrelsen i Malmöhus län. Lund.

Jacobsson, B. 2003. Trelleborg and the Southern Plain during the Iron Age. A study of a Coastal Area in South-West Scania, Sweden. I: Larsson, L. & Hårdh, B. *Centrality – Regionality. The social Structure of Southern Sweden during the Iron Age.* Uppåkrastudier 7. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8o No 40, s. 191-221. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Molander, B. 1996. *Kunskap i handling*. Göteborg.

Nilsson, M. 1995. Fotevikprojektet. Delrapport över maritimarkeologisk inventering 1993-1995. Fas II: Fosfatkartering och metalldetektoravsökning. *FMC Rapport* 1995:1. Höllviken.

Olsson, M. Manus. Höllviken 22:410 m.fl. Rapport över arkeologisk för- och slutundersökning 2003. Stora Hammar sn, Vellinge kommun, Skåne. Malmö Kulturmiljö.

Olsson, M. 2008. Stora Hammar 16:136 f. fl. – arkeologi inför byggnation. Arkeologisk utredning 2008. Stora Hammars socken i Vellinge kommun, Skåne län. *Malmö Kulturmiljö Rapport* 2008:053.

Pettersson, C. 2002. Kustens mångsysslare. Hammarnäsområdets bosättningar och gravar i äldre järnålder. I: Carlie, A. red. *Skånska regioner. Tusen år av kultur och samhälle i förändring.* Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter no 40, s. 596-650. Stockholm.

Pettersson, C. & Torstensdotter Åhlin, I. 1999a. Invid sagans Halör? Arkeologisk utredning 1989 och slutundersökning 1990 av boplatslämningar från förromersk–romersk järnålder. Skåne, Stora Hammars socken, Lilla Hammar 15:1. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 1999:24.

Pettersson, C. & Torstensdotter Åhlin, I. 1999b. Ett schakt över Näset. Kabelnedläggning Foteviken till Höllviken. Arkeologisk slutundersökning 1994 av boplatslämningar från förromersk–romersk järnålder. Skåne, Stora Hammar sn, Stora Hammar 16:178. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 1999:42.

Pettersson, C. & Torstensdotter Åhlin, I. 1999c. Kabelnedläggning Vellinge–Höllviken. Skåne, Vellinge och Stora Hammars socknar. Arkeologisk utredning, steg 1 och 2, samt förundersökning 1994. *Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport* 1999:73.

Rasch, M. 1984. En boplats med lämningar från äldre romersk järnålder och medeltid. I: *Pugna Forensis-? Arkeologiska undersökningar kring Foteviken, Skåne 1981-83.* Länsstyrelsen i Malmöhus län. Lund.

Rosborn, S. 2004. *Den skånska historien. Vikingarna*. Fotevikens Museum. Malmö.

Roslund, M. 1988. Kämpinge ödekyrka – ett nybygge i krisens år. *Ale* 1988:4.

Rudebeck, E. 2002. Vägen som rituell arena. I: Jennbert, K., Andrén, A. & Raudvere, C. *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. Vägar till Midgård 2. Lund.

Schmidt Sabo, K. & Söderberg, B. 2009. Skegrie – en by i förändring. *Dödens väg. E6 och arkeologi på Söderslätt*. Riksantikvarieämbetet UV Syd. Lund.
Skre, D. (red.). 2007. *Kaupang in Skiringsal*. Kaupang Excavation Project Publication Series, vol. 1. Norske Oldfunn, vol.XXII. Århus.
Skansjö, S. 1983. *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid.* Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-societeten i Lund 11. CWK Gleerup. Lund.
Steineke, M. 2008. Stora Hammar 16:136. Arkeologi inför byggnation. Arkeologisk förundersökning 2008. Stora Hammars socken i Vellinge kommun, Skåne län. *Malmö Kulturmiljö Rapport* 2008:081.
Svensson, M. 2003. (red.) *I det neolitiska rummet*. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Riksantikvarieämbetet.
Svensson, H. & Söderberg, B. Manus i tryck. Dumpad kunskap? Om metalldetektering, uppdragsarkeologi och uppdragsarkeologins villkor.
Strömberg, M. 1961. *Untersuchungen Zur Jungeren Eisenzeit In Schonen. II. Katalog und Tafeln.* Acta Archaeologica Lundensia Series in 4°. N° 4. Bonn/Lund.
Söderberg, B. 1993. Skåne, Räng och Stora Hammars socknar. RAÄ 33 Räng, RAÄ 13 Stora Hammar. Arkeologisk förundersökning, *Riksantikvarieämbetet UV-Syd. ATA. Rapport* dnr 1182/93.
Söderberg, B. 1997. Arkeologisk förundersökning. Skåne, Vellinge, Rängs och Stora Hammars socknar. Vattenledning Vellinge – Höllviken. *Riksantikvarieämbetet UV-Syd Rapport* 1997:68. Lund.
Torstensdotter-Åhlin, I. & Söderberg, B. 1994. Skåne, Rängs socken, Höllviken 23:7. RAÄ 4, 34 och 39- 1992 – 1993. Arkeologisk utredning och förundersökning. *Riksantikvarieämbetet UV-Syd Rapport* 1994:13.

Administrativa uppgifter

Riksantikvarieämbetets dnr: 421-1780-2010
Länsstyrelsens dnr och datum för beslutet: 431-7978-10, 2010-07-08.
Projektnummer: 11690.
Undersökningstid: sept-okt 2010
Personal: Kennet Stark
Utredningssyta: 220 hektar.
Läge: Ekonomiska kartan, blad 1C 9e.
Koordinatsystem: Rikets, RT90 2,5 gon V
Koordinater för undersökningsytans sydvästra hörn:
N: 6145268
E: 1321475
Fynd: inga fynd.

Arkeologiska perioder

STENÅLDER	
Paleolitikum	**- 9500 f.kr.**
Mesolitikum	**9500 – 3900 f.kr.**
Tidigneolitikum	**3900 - 3300 f.kr.**
Mellanneolitikum	**3300 – 2300 f.kr.**
Senneolitikum	**2300 – 1800 f.kr.**
BRONSÅLDER	
Äldre bronsålder	**1800 – 1100 f.kr.**
Yngre bronsålder	**1100 – 500 f.kr.**
JÄRNÅLDER	
Förromersk järnålder	**500 f.kr. - 0**
Romersk järnålder	**0 – 400 e.kr.**
Folkvandringstid	**400 – 550 e.kr.**
Vendeltid	**550 – 800 e.kr.**
Vikingatid	**800 – 1050 e.kr.**
MEDELTID	
1050 – 1500 e.kr.	
NYARE TID	
1050 - Nutid	